

RAZVOJNA SARADNJA UNUTAR SISTEMA ORGANIZACIJE UJEDINJENIH NACIJA

Mr Nemanja S. Župljanin¹¹⁷
Ambivere (Bergamo), Italija

Rezime: Međunarodne organizacije, imajući u suštini za cilj prevazilaženje individualističkih stavova koji imaju države u svom prirodnom stanju, postepeno su formirane kroz uspostavljanje i konsolidaciju instrumenata za obavljanje zajedničkih aktivnosti i da bi se obezbijedio kontinuitet u postavkama i praćenju njihovog cilja, kao i stabilnost u svim oblicima saradnje. Iskustva međunarodnih organizacija, a posebno UN-a, postepeno su pokazala niz veoma kompleksnih problema teških za rješavanje u aktuelnoj svjetskoj političkoj i ekonomskoj strukturi. Zastupljenost, odnosno način zastupanja interesa, kroz mehanizme kao što su glasanje i adresiranje, te stepen zastupljenosti različitih članova zajedno sa institucionalnim mehanizmima ovih organizacija često su se činili previše povoljnim za interese velikih političkih i ekonomskih sila.

U ovom radu ćemo pokušati da damo sveobuhvatnu analizu razvojne saradnje unutar postojećeg sistema Ujedinjenih nacija, dajući kratak historijski pregled kako bi se omogućilo čitaocu da bolje razumije sadašnju situaciju i perspektive za budućnost vezano za široko poznati koncept održivog razvoja. Poseban akcenat stavljen je i na razlike u pozicijama između zemalja „prvog svijeta“ i onih koje su definisane kao zemlje u razvoju.

Ključne riječi: *saradnja, međunarodne organizacije, UN, održivi razvoj, moć, zastupljenost.*

DEVELOPMENT COOPERATION WITHIN THE UNITED NATIONS' ORGANIZATIONAL SYSTEM

Abstract: International organizations, aimed at overcoming the individualistic position that states take in their natural condition, were formed gradually through the establishment and consolidation of instruments for conducting joint activities and to ensure continuity in the adjustment and monitoring of the purposes and of the stability in the cooperation mode. The experience of international organizations, and especially of UN, has gradually shown a series of very complex problems of a very difficult solution in the current world political and economic structure. Representation, i.e. the modality of the representation of the interests at stake through mechanisms such as voting and addressing, with which a degree of representation of the various members together with the institutional mechanisms of these organizations often seemed too favorable to the interests of major political and economic powers.

In this paper we will try to give on the overall analysis of the development cooperation existing inside the United Nations system, giving a short historical introduction in order to put the reader in a condition to better understand the present situation and the future prospective related especially to the well known concept of sustainable development. The special emphasis has been put throughout the paper also on the differences in positions between the 'first world' countries and those defined as 'developing' ones.

Key words: *cooperation, international organizations, UN, sustainable development, power, representation*

¹¹⁷ Autor je polaznik doktorskih studija Univerzitet Trst Italija

Uvod

Međunarodne organizacije u suštini imaju za cilj prevazilaženje individualističkog stava koji imaju države u svom prirodnom stanju. One su se postepeno formirale kroz uspostavljanje i konsolidaciju instrumenata za obavljanje zajedničkih aktivnosti u stalnim i ad hoc kancelarijama, da bi se obezbijedio kontinuitet u postavkama i praćenju njihovog cilja, kao i stabilnost u svim oblicima saradnje. Takva vrsta saradnje u upravljanju međusobnim odnosima postala je obavezujuća počevši od Bečkog kongresa (1815).¹¹⁸

Međunarodne organizacije se mogu dijeliti, uzimajući u obzir njihovu geopolitičku ulogu, na: univerzalne, interkontinentalne, regionalne, ali i jednostavno na univerzalne i posebne, u zavisnosti od obima i prirode veza koje vezuju države članice i od samih ciljeva organizacije (političkih, ekonomskih, ideoloških, itd.). Takođe, nadležnosti međunarodnih organizacija mogu biti opšte ili vezane za jedan određeni sektor ili oblast. Ako su ove nadležnosti opšte i univerzalne, to može dovesti do formiranja agencija koje mogu da postignu visok stepen autonomije: primer je Visoki komesarijat za izbeglice (UNHCR), izdanak UN-a.

Procesi normativne integracije doveli su do razvoja organizacija, udruženja i zajednica regionalnih država, te stoga okarakterisanih kao posebnih, jer uvezuju ograničenu mrežu država sa ograničenim i specifičnim ciljevima. Specifičnost se ogleda u nazivu, statutu, ali i u organima koji čine međuregionalne međunarodne organizacije. Iako se, bez sumnje, čak i u međuregionalnim udruženjima javljaju hegemonije koje obrazuju i utiču na čitav njihov rad, a u osnovi su u suprotnosti sa velikim organizacijama univerzalnog karaktera u kojima obično prevladava hegemonija tzv. prvog svijeta. Danas postoji tendencija da se međuregionalnim organizacijama sa ciljem međuregionalne i ekonomske integracije, pridruže agencije za zaštitu regionalne bezbjednosti.¹¹⁹ Takav trend se čini kao vijesnik transformacije međunarodnih nadnacionalnih tijela poput UN-a. Međutim, ovo je promjena koja još nije sazrela dovoljno da bi bila realizovana.

Ne može se ne primijetiti da među stalnim članicama Savjeta bezbjednosti (jedan od glavnih organa Ujedinjenih nacija) i dalje se ne pojavljuje niti jedna država sa kontinenta sa povećanom učestalosti konflikata, ili država u razvoju. Radi se o jednoj neuravnoteženosti koja ometa konsolidaciju kombinovanih strategija na formalnom planu, uključujući misije koje se odvijaju pod pokroviteljstvom UN-a i operacije koje se sprovode na regionalnom nivou. Ovaj kombinovani režim rada usvojen je trenutno u *peacekeeping* i *peacemaking* misijama i humanitarnim operacijama, ali je sigurno da ukoliko bi se sprovelo i na institucionalnom nivou i tokom donošenja odluka, to bi pomoglo da se izbjegne i u oblasti bezbjednosti reprodukcija logike konfrontacije između

¹¹⁸ Odnosi se već na razne međunarodne konvencije potpisane u to vrijeme.

¹¹⁹ Dva primjera mogla bi biti: a) ECOMOG, agencija za vojni monitoring ECOWAS-a (Ekonomska zajednica država zapadne Afrike; b) Poseban organ zajedničke odbrane i bezbjednosti, nastao tokom SADC (Južno afrička zajednica za razvoj) samita u Gaborone (28. jun 1996.). Sastoji se iz Međudržavnog komiteta za odbranu i bezbjednost (ISDSC) sa autonomnim rukovodstvom u odnosu na strukturu SADC.

sjevera i juga.¹²⁰ Ovo prouzrokuje stvaranje niza nepotrebnih i često štetnih kloniranih institucija i međunarodnih organizacija: najtipičniji primjer je postojanje, pored organizacija sa ekonomskim ciljevima kao što su G-8 (Grupe 8 vodećih industrijalizovanih zemalja svijeta), raznih grupa kao što su G-77, G-19, G-24 - udruženja grupa nesvrstanih zemalja koje imaju za cilj da promovišu ekonomsku saradnju među manje razvijenim zemljama - ili čak G-15, udruženje „zemalja u razvoju“, čija je svrha, zasigurno, više politička nego ekonomska.

Stoga se međunarodne organizacije dijele na univerzalne i regionalne. Glavne univerzalne organizacije su, direktno ili indirektno, u vezi sa UN-om (Ujedinjene nacije), i okarakterisane su univerzalnom zastupljenošću, preko koje one mogu da učestvuju u svim zemljama ili izražavaju stavove i propise od opšte važnosti. Što se tiče regionalnih organizacija, to su međunarodni akteri koji povezuju geografski susjedne zemlje i njihove interese. Konačno, tu je i grupa organizacija koje nemaju univerzalnu zastupljenost, ali zbog geografskog i političkog sastava zemalja članica, imaju veći značaj od regionalnih, a radi se o OECD-u - Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj, MMF - Međunarodni monetarni fond i SB - Svjetska banka.

Međunarodne organizacije takođe se razlikuju u i zavisnosti od ciljeva i načina intervencije koje usvajaju. Ciljevi mogu biti: studija problema zemalja članica ili onih od opšteg interesa, izrada smjernica ekonomske politike, konsultacije sa vladama - ovi ciljevi su zajednički za većinu organizacija; prikupljanje i sprovođenje međunarodne pomoći u zemljama članicama ili generalno zemljama sa stalnim ekonomskim problemima - tipični ciljevi organizacija koje pripadaju UN-u i Svjetskoj banci; sprovođenje hitnih intervencija u prisustvu ekonomske i socijalne katastrofe ogromnih razmjera (obično od strane organizacija UN-a) i u prisustvu privremene finansijske krize, što je tipično za MMF; koordinacija ekonomske politike, zajednička izrada opštih smjernica, usklađivanje zakona, ojačavanje ekonomske saradnje među zemljama članicama, kao što je slučaj OECD-a.

Načini djelovanja mogu biti: u dogovoru sa vladama zemalja primaoca, kao što je to slučaj za gotovo sve organizacije, izuzev u nekim slučajevima teških socijalno-ekonomskih stanja; usvojeni (većinom glasova) od strane zemalja članica organizacije, kao što se nekad dešava u UN-u i uvijek u MMF-u; obavezujući za vlade primaoca, kao što je to slučaj kod kredita SB ili u slučaju hitnih intervencija MMF-a.¹²¹

Rađanje sve većeg broja međunarodnih organizacija je tipična karakteristika perioda nakon Drugog svjetskog rata. Rekonstrukcija

¹²⁰ Termin koji ukazuje na razliku između razvijenih i nerazvijenih, ili zemalja u razvoju.

¹²¹ Referentni sajt za sve gore navedene klasifikacije: www.utopie.it, www.utopie.it/sviluppo_umano.htm

međunarodnih odnosa je snažno okarakterisana od strane istorijskih i političkih faktora koji su davali primat idealu jednog sistema uređenog od strane institucija uspostavljenih nad pojedinačnim nacionalnim državama. Tragično dvadesetogodišnje iskustvo 1925-45. bilo je pripisano prvenstveno nedostatku jasnog razumijevanja fenomena međuzavisnosti zemalja, ali i nedostatku prostora i pravog instrumenta za prevazilaženje konflikta interesa kroz politike saradnje. Dvije glavne međunarodne ekonomske organizacije nastale odmah poslije Drugog svjetskog rata, MMF i Svjetska banka (u početku i Međunarodna banka za obnovu i razvoj), zajedno sa Ujedinjenim nacijama odražavaju tip novih instrumenata koji su se činili neophodni za rekonstrukciju međunarodnih odnosa. Filozofija ovih organizacija je prototip svih onih koje su kasnije nastale u međunarodnoj zajednici. Istorija međunarodnih (ekonomskih) organizacija predstavlja niz uspjeha i neuspjeha. Tačno je da je tokom proteklih pedeset godina ogromna masa ekonomske pomoći i finansijskih sredstava upućena zemljama trećeg svijeta. Međutim, naučnici i politički predstavnici Trećeg svijeta, kao i značajan dio javnog mnjenja, imaju kritički stav prema ovim organizacijama. Paradoksalno, one se takođe smatraju nezadovoljavajućim čak i od strane politički i ekonomski moćnih vlada. Iskustvo međunarodnih organizacija postepeno je pokazalo niz problema koji nisu jednostavni za rješavanje u aktuelnoj svjetskoj političkoj strukturi.

Zastupanje, odnosno način zastupanja interesa koji su u pitanju, kroz mehanizme kao što su glasanje i adresiranje, stepen zastupljenosti različitih članova zajedno sa institucionalnim mehanizmima ovih organizacija, često su se činili previše povoljni za interese velikih političkih i ekonomskih moći. Što se tiče vlasti, odnosno u kojoj mjeri ove organizacije su u stanju da sprovedu svoje akcije bez obzira na prethodne saglasnosti svih zainteresovanih strana, te u kojoj mjeri su u stanju da nametnu određena ponašanja ili sankcije drugima, iskustvo je pokazalo da se međunarodne organizacije susreću sa strukturnim ograničenjima, zbog činjenice da je izvor međunarodnog prava i dalje u velikoj mjeri pripisan nacionalnim državama. Umjesto toga, granice zastupljenosti i vlasti su takođe proizvele ograničenja u operativnoj efikasnosti međunarodnih organizacija. „Ograničen suverenitet“ ovih organizacija u poređenju sa vladama koje snose troškove intervencija, kao i sa vladama koje primaju beneficije intervencije, teži da proizvede akcije i intervencije koje su podređene političkim interesima jedne ili druge strane, a ne efektivne intervencije sa ekonomske tačke gledišta. Ovoj strukturnoj barijeri treba dodati pojave tipične za sve velike javne organizacije, kao što su širenje birokratije i njenih troškova, nesposobnost samoevaluacije sopstvenih rezultata, kontinuitet organizacije, te se kritike odnose i na Ujedinjene nacije.

Razvojna saradnja - istorijski pregled

Tokom Konferencije u Bandungu¹²² 1955. godine, započet je proces zahvaljujući kojem je Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1961. godine usvojila Rezoluciju 1710, kojom je proglašena prva Decenija za razvoj. Strategija Decenije bila je zasnovana na vjerovanju da bi, sa finansijski adekvatnim programom aktivnosti i pre svega baziranim na velika ulaganja u infrastrukturu, bilo moguće premostiti jaz između naprednih i zemalja u razvoju, omogućavajući ovim posljednjim da dostignu standard razvijenih zemalja u relativno kratkom vremenu. Predviđena godišnja stopa rasta (5%) je postignuta i u nekim slučajevima prekoračena, ali više od polovine stanovništva zemalja u razvoju je ostala i dalje potpuno marginalizovana, sa izraženim pogoršanjem nejednakosti i povećanjem gladi, neuhranjenosti i masovnog siromaštva. Ulaskom mnogih zemljama u razvoj u Ujedinjene nacije 1964. godine i rađanjem Grupe 77 (zemlje Afrike, Azije i Latinske Amerike koje teže ostvarivanju ciljeva Trećeg svijeta) tokom prve konferencije Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (UNCTAD) sa posebnim ciljem da ubrza razvoj ekonomski zaostalih zemalja, Treći svijet je uputio industrijalizovanim zemljama Istoka i Zapada svoje tvrdnje i zahtjeve vezane za pitanja kašnjenja razvoja siromašnih zemalja. Istok Evrope se odmah „povukao“ iz problema tvrdeći da problemi nerazvijenosti, budući da su vezani za kolonijalizam, ih se ne tiču te stoga ne mogu da snose odgovornost u pronalaženju odgovarajućeg rješenja. Godine 1970, novom rezolucijom (br. 2626),

Generalna skupština Ujedinjenih nacija proglasila je drugu Deceniju za razvoj, koja je imala ambiciju sveobuhvatniji pristup, postavljajući pred sebe ne samo ekonomske nego i socijalne ciljeve. U proljeće 1974. godine, odmah nakon velike naftne krize i na osnovu Alžirske povelje (1973)¹²³, tokom šeste specijalne sjednice Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, pokrenut je dijalog između sjevera i juga. Prema zemljama u razvoju, dijalog je trebalo da izgradi novi i pravedniji međunarodni ekonomski poredak, i da se uspostavi novi program akcije, koji je Skupština i usvojila tokom te iste sjednice. Dijalog se zasniva na tri osnovne pretpostavke: akvizicija od strane zemalja u razvoju adekvatne pregovaračke moći, koja

¹²² Na ovoj konferenciji počinju da se pojavljuju politički subjekti na međunarodnoj sceni. Konferenciji je prisustvovalo 29 zemalja Afrike i Azije, vrlo ograničen broj, jer u to vrijeme još uvijek je bilo onih pod kolonijalnom kontrolom. “Otkriće” Trećeg svijeta je viđeno, nakon progresivne dekolonizacije od strane zapadnih sila, kao novi politički i ekonomski entitet, ali i kao izvor međunarodne nestabilnosti zbog ozbiljnih ekonomskih problema, a osim toga i kao polje nadmetanja kapitalističkih i socijalističkih zemalja.

¹²³ Alžirska povelja je zahtijevala pravo i potrebu za razvojem siromašnih zemalja, nacionalnim suverenitetom nad osnovnom proizvodnjom, dobrima i sirovinama i potrebom za osnivanjem organizacije zemalja proizvođača osnovnih materija.

bi se suprotstavila onoj ekonomskoj, finansijskoj i tehnološkoj kojom raspolaže sjever; formulisanje zajedničkog projekta za reformu međunarodnog ekonomskog poretka (Novi međunarodni ekonomski poredak); uspostavljanje metoda pregovora u kojima bi zemlje u razvoju zauzimale novu ulogu.¹²⁴ Dijalog je, međutim, potopljen neuspjehom konferencije o međunarodnoj ekonomskoj saradnji (CCEI, Pariz, 1975-77), poznatoj kao Konferencija sjever-jug. Osim toga, sredinom 70-ih, odigrali su se i drugi negativni događaji: recesija u razvijenim zemljama, monetarna nestabilnost, fluktuacije tržišta (koje nisu bile ograničene samo na tržište nafte), povećanje nezaposlenosti na globalnom nivou. Strategija treće decenije (odobrena od Generalne skupštine u decembru 1980), postavila je između ostalog cilj od 0,7% za ODA (Zvanična razvojna pomoć) od DBP DAC¹²⁵ - država do 1985. godine, cilj koji još uvijek nije postignut.

U Ujedinjenim nacijama problemi razvoja su razmatrani na izolovani način ili uglavnom u ekonomskom smislu, ali sredinom 80-ih godina pod pritiskom zapadnog svijeta su povezani sa pitanjem ljudskih prava, principom prava i demokratije, a od početka 90-ih vezuju se za ekološke probleme, iz čega je proizašao koncept „održivog razvoja“, razvoj koji je kompatibilan sa očuvanjem životne sredine i resursa za sadašnje i buduće generacije.

Vraćajući se na sedamdesete godine, u to vrijeme nastao je fenomen ODA (Zvanična razvojna pomoć). ODA je definisana kao bilo kakav doprinos sredstava zemljama u razvoju u cilju podsticanja njihovog ekonomskog razvoja i poboljšanje životnog standarda.¹²⁶ Da bi se smatrali kao ODA, donacije i krediti za ove namjene u javnom sektoru moraju da budu odobreni prema preferencijalnim finansijskim uslovima, a u slučaju kredita da sadrže „element donacije“ (tj. mjeru stope donacije) ne manju od 25%. To bi trebalo da budu krediti pomoći, koje karakteriše niska kamatna stopa, dug period otplate i duži grejs period. ODA su tradicionalno podijeljeni u dvije grupe: bilateralna i multilateralna pomoć. U prvu grupu spadaju oni doprinosi od strane zemalja „donatora“

¹²⁴ Generalna skupština UN odobrila je deklaraciju o izgradnji novog međunarodnog ekonomskog poretka (NIEO, 1. maja 1974) kao i njegov program za implementaciju. Ovaj dokument slabi zaštitu prava investitora u trećim zemljama i to je motivisalo protivljenje većine razvijenih zemalja. Ali, uprkos velikim izazovima, dokument je potvrdio princip međunarodne politike, a posebno UN-a da uspostavi pravila jednaka za sve u oblasti međunarodne ekonomije.

¹²⁵ DAC (Komitet za razvojnu pomoć) je Komitet za razvojnu pomoć OECD-a, Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj, koja obuhvata najrazvijenije zemlje (članice EU, plus Australija, Kanada, Japan, Island, Novi Zeland, Sjedinjene Američke Države, Švajcarska, Turska). Godišnje, DAC mjeri isplate zvanične razvojne pomoći (ODA, Zvanična razvojna pomoć) iz zemalja članica, kako u apsolutnim vrijednostima, tako i kao procenat njihovog bruto domaćeg proizvoda (BDP).

¹²⁶ Il diritto della cooperazione internazionale allo sviluppo, Gli anni sessanta e settanta 47-54 pp. Aventino Frau, Cedam 2005,

međunarodnim i nadnacionalnim organizacijama, kojima one i upravljaju: mogu biti pokloni, prenosi kapitala ili krediti sa olakšicama. U drugu grupu ulaze svi tipovi saradnje kojima upravljaju pojedinačne vlade donatora, na osnovu bilateralnih sporazuma sa jednom ili više zemalja korisnica, kroz instrumente poklona i kredita.

Tokom 80-ih godina testiran je jedan posredni tip instrumenta, multilateralni, što je praktično podrazumijevalo razvojne programe koje finansira jedna država, a njima upravljaju zajednički zemlje i multilateralne organizacije. Na ovaj način, zemlje koje su raspolagale finansijskim sredstvima, ali ne i dovoljnim tehničkim kapacitetom za upravljanje glavnim programima, mogla su takođe osigurati vidljivost njihovog doprinosa. Naknadno su definisani ostali vidovi saradnje, kao što je saradnja jug-jug, koja predstavlja saradnju među zemljama sa različitim nivoima razvoja, ili između manje razvijenih oblasti naprednih zemalja i zemalja Trećeg svijeta. U ime regionalne saradnje, među zemljama u razvoju koje pripadaju istom geopolitičkom regionu ili istom zajedničkom tržištu stvorena su ad hoc nadnacionalna tijela poput Južnoafričke zajednice za razvoj (*South African Development Community*), Međuvladine uprave za suše i dezertifikacije (Rog Afrike – *Intergovernmental Authority for Drought and Desertification*), *Comite International de Lutte contre la Secheresse Au Sahela*, itd. Sve ovo je različito od decentralizovane saradnje, koja se suviše često miješa sa inicijativama za saradnju podržanim od strane lokalnih vlasti. U stvari, ovo je kompleksniji pristup, koji se oslanja na direktan kontakt između dvije zajednice koje imaju zajedničke ciljeve. U tom smislu to je blisko povezano sa tipovima nevladine saradnje, koji čak i ne negiraju apriori saradnju sa vladama, upućujući se direktno organizacijama civilnog društva i/ili društvenim organizacijama, pokušavajući da pokrenu procese samoodrživog razvoja i da ojačaju kapacitet lokalnih organizacija u uvjerenju da su oni glavni pokretači razvoja procesa. Jedan od pristupa koji je prihvaćen, istina u različitom obimu, od strane mnogih međunarodnih tijela. Glavna karakteristika međunarodne saradnje s kraja prošlog vijeka upravo je sve veća pažnja, u količini i kvalitetu, na nevladin sektor, i to ne samo na njihova iskustva, nego i na njihov sistem vrijednosti. I dok su tokom prvih velikih konferencija Ujedinjenih nacija pripadnici nevladinog sektora smatrani gotovo jednim folklornim detaljem, danas gotovo ne postoji značajniji međunarodni forum koji ne uključuje oblike razmjene i dijaloga sa predstavnicima civilnog društva.¹²⁷ Ključne riječi za ulazak u novi milenijum, koje bi trebale da budu zdravlje i obrazovanje za sve, iskorjenjivanje siromaštva, gladi i raznih bolesti što se ogledaju u jedinom konceptu koji podrazumijeva zastupljenost i učestvovanje za sve.¹²⁸

Sistem Ujedinjenih nacija i razvojna saradnja

¹²⁷ Forum u Riu u 1992. ili u Pekingu 1995. su samo neki od najpoznatijih primjera.

¹²⁸ www.utopie.it

Na međunarodnom planu, UN su bile glavni inicijator i promoter (održivog) razvoja od prvih godina svog postojanja. Kao što je navedeno u članu 1 o ciljevima i principima UN-a¹²⁹ i poslije precizirano u poglavljima 9 i 10, tome posvećenim, Ujedinjene nacije promoviraju saradnju država na ekonomskom i socijalnom planu. Ova oblast je postala važnija pod imenom razvojne saradnje gdje UN pokušavaju da uspiju u pokušaju, da se smanje dramatične nejednakosti između država svijeta u raznim regionima. Pokretač ovog procesa može se naći u Generalnoj skupštini i njegov uspjeh zavisi, prije svega, od većine prisutnih zainteresovanih država, odnosno zemalja u razvoju. Ali moramo priznati postojanje brojnih prepreka, i to ne samo onih koje se odnose na složenosti problema koje treba riješiti, nego i jasan kontrast između interesa bogatih zemalja i interesa siromašnih zemalja. U takvoj situaciji, nažalost, ne možemo reći da su aktivnosti UN-a do sada imale neke velike uspjehe.¹³⁰

Međunarodna saradnja Ujedinjenih nacija se sastoji iz složenog sistema agencija i organa. Član 13 Povelje UN daje Generalnoj skupštini nadležnost da postupa u oblasti saradnje, kako bi se omogućilo konstitutivno djelovanje u ovoj oblasti. Takođe, član 13 promovira međunarodnu saradnju ne samo na političkom polju, već i na ekonomskom, socijalnom, kulturnom, te polju zdravlja i ljudskih prava.¹³¹ Prema Povelji, saradnja je oblik odnosa koji postoji u međunarodnoj zajednici između jednakih i suverenih država u okviru UN i protivi se bilo kakvom hijerarhijskom, diktatorskom ili a fortiori hegemonijskom sistemu.

Potreba za saradnjom je potvrđena u poglavlju IX koje definiše ulogu Generalne skupštine i Ekonomskog i socijalnog savjeta. Iz samog uređenja Ujedinjenih nacija može se lako razumjeti da su Ujedinjene nacije željele i u oblasti razvoja da stvore pravu mrežu u kojoj Generalna

¹²⁹ Član 1, tačka 3 - Postizanje međunarodne saradnje u rješavanju međunarodnih problema ekonomske, socijalne, kulturne i humanitarne oblasti, kao i unapređivanje i podsticanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, pol, jezik ili vjeru.

¹³⁰ Le Nazioni Unite, Decolonizzazione politica e decolonizzazione economica .La cooperazione allo sviluppo sostenibile 246-247pp., Benedetto Conforti, Cedam 2005.

¹³¹ Sa pravne tačke gledišta, ljudska prava su skup međunarodnih ugovora i običajnog prava na osnovu kojih su omogućena, bez obzira na nacionalnost, pol, vjeroispovjest, društveni položaj ili drugi faktor diskriminacije. Oni idu dalje od prava građana, jer su univerzalna i ne podudaraju se sa onim ljudskim, jer svi oni pripadaju pojedincu, čak i kada, po svojoj prirodi, moraju da se obave u kolektivnom obliku (misli se, na primer, na Pravo na štrajk). Drugi ekvivalentni izrazi, sa malim ideološkim nijansama, su "prava čovjeka", "prava osobe", "osnovna prava". Međunarodno priznavanje tih prava je prvenstveno zasnovano na setu dokumenata promovisanih od strane UN-a i pogrešno nazvanim "Povelja o ljudskim pravima" (Human Rights Bill): Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948, Pakt o građanskim i političkim pravima sa svojim neobavezujućim Protokolom i Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Oba pakta, otvorena za potpisivanje 1966. godine, stupili su na snagu 1976. godine.

skupština ima vodeću ulogu, dok je fokus same saradnje predstavljen u Ekonomskom i socijalnom savjetu.

Ekonomski i socijalni savjet je pomoćni organ Generalne skupštine, čiji je zadatak promovisanje međunarodne saradnje na ekonomskom i socijalnom planu, kao i bolji životni standard, puna zaposlenost, razvoj i društveni napredak, pod rukovodstvom Skupštine (čl. 60). Sastoji se od 54 članice UN izabrane na mandat od tri godine (čl. 61). Zaseda na redovnom zasjedanju kada to zahtijeva većina njegovih članova ili u nizu drugih oblika predviđenih Pravilnikom (članovi 1-4). Svaki član Savjeta raspolaže jednim glasom. Rezolucije se usvajaju većinom glasova prisutnih članova (art.67)¹³². Prema članu 69, Ekonomski i socijalni savjet poziva svakog člana UN da učestvuje, bez prava glasa, u razmatranju svakog predmeta od posebne važnosti za tu državu. Član 69 je formulisan na takav način da ne ostavlja prostor za diskreciono pravo odlučivanja da li je pitanje „od posebnog interesa“ za konkretnu državu.

Veoma su brojna pomoćna tijela koje je formirao Savjet tokom godina u skladu sa čl. 68 Povelje i u skladu sa samom evolucijom razvojne saradnje tokom godina.¹³³ Najvažniji od ovih tijela su tehnički ili funkcionalni komiteti (za statistiku, društveni razvoj, ljudska prava, razvojne nauke i tehnologije, za održivi razvoj, itd.) i regionalne ekonomske komisije. Pored ovih, postoji čitav niz drugih komiteta i međuvladinih komiteta eksperata, kao što su ekonomska komisija, komiteti za koordinaciju, za stanovanje, izgradnju i planiranje, za primjenu nauke i tehnologije za razvoj, za planiranje razvoja, itd. Na taj način Skupština, kao organ nadređen Savjetu, ima sva ovlašćenja da daje direktive pomoćnim tijelima Savjeta, kao i direktno samom Savjetu. Konačno, svi organi UN-a koji rade u ekonomskom i socijalnom sektoru, svi organi odgovorni za razvoj, mogu se svrstati u hijerarhijski obrazac sa Generalnom skupštinom, na čelu i sa Ekonomskim i socijalnim savjetom odmah ispod.

Impresivan broj organa vezanih za razvoj, njihovo stvaranje u različitim vremenima, podudaranje ili bliskost između njihovih zadataka i oblasti intervencije, znači da, i pored funkcije upravljanja osigurane od strane Skupštine i Savjeta, cio sistem razvoja je nastavio da funkcioniše na prilično haotičan način, uz lošu koordinaciju i veliki gubitak energije. U stvari, ova tijela nisu uspjela da smanje jaz između bogatih i onih koji žive ispod svakog pristojnog standarda života, koji je čak i pogoršan. Počev od kasnih sedamdesetih, UN su pokušale sukcesivnim rezolucijama, uključujući 32/197 od 20.12.1997, te 45/264 od 13.05.1991, 46/219 i

¹³² Član 60 Poslovnika o radu Savjeta tumači izraz kao članovi prisutni i koji glasaju, razlikujući se od onih koji glasaju samo za ili protiv rezolucije.

¹³³ Savjet obrazuje komisije za ekonomska i socijalna pitanja i za promociju ljudskih prava i druge takve komisije potrebne za obavljanje svojih funkcija.

46/235 od 13.4.1992, da uvedu red, a posebno da eliminišu nepotrebne troškove i preklapanja između organa i fragmentirane intervencije.¹³⁴

Uprkos činjenici da su UN u prošlosti pokušale da otklone elemente prepreka koji proizilaze iz njihove same strukture usvajajući razne rezolucije, sve do danas proces globalizacije saradnje orkestriran od strane Ujedinjenih nacija pokazuje brojne slabosti. U kvalitativnom smislu, planiranje je podložno uticaju različitih poteškoća. Ujedinjene nacije u velikoj mjeri koriste koncept i kriterij planiranja¹³⁵, kako na institucionalnom, tako i na funkcionalnom nivou. Definiše se u smislu pristupa problemima nerazvijenosti i pronalaženju njihovih rješenja, i to se odvija u okviru UN-a zahvaljujući Komitetu za planiranje razvoja. Poteškoće u planiranju postoje i zbog umanjena koordinacije zbog mnogih varijabli i grešaka u nekim podacima, nedostataka u administrativnoj organizaciji zemalja u razvoju, nepotrebnih gubitaka i tako dalje. S druge strane, kvantitativni nedostaci u sistemu UN su izazvani razvojnim budžetom, koji trenutno ima tendenciju ka znatnom umanjenju.¹³⁶ Više praktični problem u vezi sa budžetom za razvojne djelatnosti jeste dobijanje neophodnih sredstava za njegovo sprovođenje. Vladajući princip jeste tendencija da se za sve programe predložene od strane UN-a stvore odvojeni izvori finansiranja, a zatim izvrši preventivno prikupljanje fondova. Na ovaj način se izbjegavaju sporovi vezani za konfiguraciju takvih troškova kao troškova UN-a, tj. troškova prisutnih isključivo i nužno među državama članicama.

Očigledno je jasno da pod pretpostavkom u kojoj bi se razvojne aktivnosti riješile samo kroz obavezu doprinosa redovnom budžetu, i da bi svi problemi rasta zemalja u razvoju bili riješeni u jednom naletu, ali to je koncept koji je nemoguće ostvariti budući da se ne slaže sa interesima mnogih zemalja. To takođe objašnjava zašto umnožavanje organa UN-a namijenjenih za operativne funkcije, nažalost, nije praćen, zbog nedostatka sredstava, pravim i efikasnim akcijama za razvoj. Međutim, pored dobrovoljnih priloga država ili entiteta različitih od država, organizacije mogu zahtijevati kako ojačanje već uspostavljenih fondova sa obaveznim doprinosima, tako i finansiranje aktivnosti koje su na bilo koji način povezana sa statutarnim ciljevima, a ovdje se prije svega misli na prikupljanje sredstava za humanitarne svrhe.¹³⁷

¹³⁴ Le Nazioni Unite, Gli organi 122-124 pp., Benedetto Conforti, Cedam 2005.

¹³⁵ Programiranje je osnovni instrument multilateralne razvojen saradnje. Mogu se pronaći različite kategorije programa, a posebno direktivni programi i operativni programi, ili opšti programi i izvršni programi. Izbor određenog tipa programa ukazuje nam takođe i na jednu drugu činjenicu, tj. na međunarodnu centralizovanost ili decentralizovanost.

¹³⁶ Il diritto della cooperazione internazionale allo sviluppo, Gli obiettivi qualitativi e quantitativi degli interventi 40pp., Aventino Frau, Cedam 2005.

¹³⁷ Le Nazioni Unite, Le funzioni 254, 255 pp., Benedetto Conforti, Cedam 2005.

Temelji održivog razvoja

Termin održivi razvoj ušao je u zajednički jezik počevši od izvještaja „Naša zajednička budućnost“, poznatog i pod nazivom „Bruntland izvještaj“.¹³⁸ Generalno, napušta se koncept stabilne ekvivalencije između ekonomskog rasta i dobrobiti i prvi put se definiše održivi razvoj, kao razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice bez ugrožavanja mogućnosti istog i za buduće generacije. Ovaj novi koncept razvoja u praksi je značilo da potrebe zemalja u razvoju se mogu zadovoljiti samo kroz ekonomski rast koji ne iscrpljuju resurse na koje se oslanja i da se ostvaruje poštujući prirodno i društveno okruženje. Tako je postalo od suštinskog značaja za razvoj mogućnost da se kombinuje ekonomski rast i jednakost pristupa resursima i distribuciji koristi na svim nivoima sa, u isto vrijeme, revizijom sopstvenih modela potrošnje. 2001. godine, UNESCO je proširio koncept održivog razvoja navodeći da je „kulturalna raznolikost neophodna za čovječanstvo kao što je i bioraznolikost za prirodu (...) kulturne raznolikosti su jedan od korijena razvoja i to ne samo u smislu privrednog rasta, nego i kao sredstvo koje bi vodilo ka zadovoljstvu egzistencije na intelektualnom, emocionalnom, moralnom i duhovnom nivou“.¹³⁹ U ovoj viziji, kulturalna raznolikost postaje četvrti stub održivog razvoja, uz tradicionalnu ravnotežu tri E (*Equality – Economy – Ecology*). Bruntland izvještaj je inspirisao i neke velike konferencije Ujedinjenih nacija, dokumente, ekonomsko planiranje i nacionalne i međunarodne zakone.

U cilju promovisanja održivog razvoja primjenjuju se različite aktivnosti koje se odnose, kako na politiku zaštite životne sredine pojedinih država i nadnacionalnih organizacija, tako i na konkretne aktivnosti u vezi sa različitim sektorima prirodnog okruženja. Konkretno, novi koncept održivog razvoja predložen od strane UNESCO-a doprinio je stvaranju multidisciplinarnog pristupa kako političkim inicijativama tako i istraživanjima.

U junu 1992. godine sastali su se u Rio de Žaneiru, 183 šefa država, 700 predstavnika nevladinih organizacija i hiljade predstavnika civilnog društva iz svih krajeva svijeta. Tokom sastanka koji je nazvan Zemaljski samit u Rio (*Earth Summit*), u organizaciji Ujedinjenih nacija, prvi put napravljena je kolektivna dijagnoza zdravlja planete i utvrđen je akcioni plan, Agenda 21¹⁴⁰, da bi se suočilo sa globalnim ambijentalnim

¹³⁸ Ime je dobio po tadašnjem premijeru Norveške i predsjedniku Komisije UN-a za životnu sredinu i razvoj Gro Harlem Bruntland. Osnovna teza dokumenta pod nazivom „Naša zajednička budućnost“ jeste da se budućnost čovječanstva može obezbijediti ako se realizuje na globalnom nivou „razvoj koji zadovoljava fizičke i duhovne potrebe sadašnje generacije“.

¹³⁹ 1 i 3, Univerzalna deklaracija o kulturnoj raznolikosti, UNESCO, 2001.

¹⁴⁰ Agenda 21 je dokument potpisan od strane 180 zemalja, tokom konferencije u Rio de Žaneiru 1992. godine. Nazvan je Agenda 21, jer definiše "stvari koje treba učiniti" za 21. vijek: ciljevi, strategije vezane uz održivost. Da bi se postigao održivi

problemima, koji bi, ako se ne kontrolišu, mogli dovesti do ekološke katastrofe bez presedana u periodu do 2030. godine. Konferencija je dovela do definisanja uslova za postizanje održivog razvoja, kako na globalnom tako i na nacionalnom i međunarodnom nivou saradnje.¹⁴¹

Osnovni teorijski napredak nastao tokom samita u Riu bio je da se neraskidivo vežu životna sredina i razvoj. Ovaj zaključak je već bio predviđen od strane Bruntland komisije UN-a (1987), kao i u izvještaju Svjetske banke 1992. godine. Posljedica ove teorijske svjesnosti je da su borba protiv siromaštva i degradacije životne sredine dva komplementarna i obavezna zahtjeva bilo koje razvojne politike.

Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju, ili Zemaljski samit, nastojala je da integriše ekonomska i ekološka pitanja u međusektorske i transnacionalne vizije, definišući strategije i akcije za održivi razvoj. Na tom sastanku su usvojene sljedeće multilateralne obaveze: učesnici su se složili kako za afirmaciju zajedničkih ciljeva definisanih Deklaracijom u Riu, tako i za akcioni plan za određene

razvoj, dokument naglašava sljedeće potrebe: integraciju zaštite okoline u svim strukturama centralne vlade i svim nivoima vlada, sistemi planiranja, nadzora i administracije kako bi podržao tu integraciju, promovisanje sudjelovanja javnosti i interesnih grupa. Agenda 21 je sastavljena od 40 poglavlja, podijeljena na četiri dijela:

I. Dio: Društvene i ekonomske dimenzije uključuju borbu protiv siromaštva, mijenjanje modela potrošnje, stanovništva i demografske dinamike, promovisanja zdravlja i održive programe stanovništva, te integraciju pitanja vezanih za okolinu i razvoj u procesu donošenja odluka.

II. Dio: Zaštita i upravljanje sredstvima za razvoj uključuje zaštitu atmosfere, borbu protiv deforestacije, zaštitu ugroženih područja, očuvanje biološke raznolikosti, i kontrolu onečišćenja.

III. Dio: Jačanje uloge Glavnih grupa (Major Groups) uključuje uloge predstavnika djece i mladih ljudi, žena, nevladinih organizacija, lokalne vlasti, trgovine i radnika.

Odjeljak IV: Sredstva za izvršenje (programa) obuhvataju nauku, širenje tehnologije, obrazovanje, međunarodne institucije i mehanizme finansiranja.

Agenda 21 je i novi upravljački alat za upravljanje politikom održivog razvoja, smatranom prioritetom Evropske unije i UN-a, po konferenciji u Johannesburgu 2002.

¹⁴¹ Podaci istaknuti tom prilikom su od ključnog značaja za naredne debate o pitanjima životne sredine. Najindustrijalizovanije zemlje, sa populacijom na nivou od 20% svjetske populacije, troše oko 80% raspoloživih resursa. Uništavanje šuma u Centralnoj Americi je učinjeno kako bi napravilo mjesta za farme za proizvodnju junećeg mesa namijenjenog za fast food lance, posebno u zemljama sjevera. Japan uvozi svake godine oko 40% drveta posječenog u svijetu za svoju industriju papira i za proizvodnju drvenih štapića za jednokratnu upotrebu u restoranima. Takođe, s obzirom na fenomen globalnog zagrijavanja zemlje, odgovornosti nisu ravnomjerno raspodijeljene između Severa i Juga. Razvijene zemlje proizvode 78% od akumuliranog ugljen-dioksida u atmosferi, 20% se može pripisati Sjedinjenim Državama. Iste zemlje sada pokušavaju da izbjegnju smanjenje svojih emisija kupovinom "Prava na zagađivanje", odobrenog najsiromašnijim zemljama. Na ovaj način, globalno zagađenje ostaje isto, i perspektive razvoja zemalja Juga, za koje su tačno definisani uslovi zagađenja, bivaju rasprodate u zamjenu za skromnu finansijsku pomoć.

ekonomske, socijalne i ekološke inicijative XXI vijeka, tzv. Agende 21. Obje imaju za cilj postizanje održivog modela razvoja u svijetu.

Pored Agende 21. sastavljena je i Deklaracija iz Ria, ili Deklaracija o životnoj sredini i razvoju.¹⁴² U ovom dokumentu naglasak je stavljen na vezu između životne sredine i razvoja, na iskorjenjivanju siromaštva i uzimanju u obzir potreba zemalja u razvoju; na eliminisanju neodrživih modela proizvodnje i potrošnje, povećanju kapaciteta i promociji otvorenog međunarodnog ekonomskog sistema koji podržava održivi razvoj. U dokumentu su takođe navedeni važni principi u vezi sa životnom sredinom, kao što su: učešće javnosti u odlukama vezanim za zaštitu životne sredine, pristup informacijama o životnoj sredini i procjena uticaja.

Tokom Rio +5 konferencije, održane u Njujorku, izvršena je prva detaljna procjena sprovođenja ranijih odluka. Među ciljevima konferencije bili su oživljavanje i jačanje obaveza neophodnih za održivi razvoj, pronalaženje neuspjeha i razjašnjenje uzroka, analiza ostvarenosti ciljeva, određivanje prioriteta i identifikacija problema koji nisu dovoljno uzeti u obzir u Rio. Tokom konferencije napredak u sprovođenju obaveza iz Ria smatran je kao skroman; od 1992. godine je dodatno pogoršana situacija u oblastima kao što su socijalne nepravde i siromaštvo, emisija gasova staklene bašte, disperzija toksičnih supstanci i čvrstog otpada. Skupština je usvojila „Program rada Komisije za 1998-2002“ i „Program za dalju implementaciju Agende 21“, program rada za dalju implementaciju Agende 21 u narednih pet godina.

Sljedeći korak je bio svjetski samit UN-a o održivom razvoju u Johaneshburgu 2002. godine - Svjetski samit o održivom razvoju koji je bio nova prilika da se analizira sprovođenje odluka iz Ria, a posebno one koje su se odnosile na Agendu 21. Neka pitanja, kao što su socijalna pravda, dijalog između kultura, zdravlje i razvoj analizirane su detaljnije, u odnosu na prethodne samite u Štokholmu (1972) i Rio de Žaneiru (1992), a naglašena je i veza između siromaštva i stanja životne sredine. Zemlje učesnice ponovo su potvrdile svoju volju za postizanjem dogovora oko milenijumskih razvojnih ciljeva i da se poštuju dogovori sačinjeni tokom Međunarodne konferencije o finansiranju za razvoj (Monterej) i ministarskog sastanka Svjetske trgovinske organizacije u Dohi (STO - Agenda za razvoj iz Dohe).

Na kraju samita, svjetska zajednica je usvojila Deklaraciju iz Johaneshburga i plan implementacije Svjetskog samita za održivi razvoj (*Johannesburg Plan of Implementation*, JPOI). JPOI je neobavezujući plan koji treba da posluži kao referenca za vladine aktivnosti. Međutim,

¹⁴² Ona sadrži 27 principa koji se odnose na životnu sredinu i razvoj.

deklaracija je politički dokument potpisan od strane šefova država i vlada, sa obavezama i prijedlozima za sprovođenje održivog razvoja.¹⁴³

Plan implementacije, kao i dobrovoljne i neobavezujuće partnerske inicijative u poslovnoj zajednici, nevladine organizacije i civilno društvo bi takođe trebalo da pomognu da se bolje zadovolje osnovne potrebe (pristup vodi za piće, dovoljno hrane, odlaganje otpadnih voda, adekvatni životni prostor, energija, zdravlje) i da se poboljša zaštita bioraznolikosti.

Zaključak - Svijet danas

Na kraju svog mandata kao generalni sekretar UN-a, Kofi Anan je sastavio listu uspjeha i neuspjeha široko poznatog razvojnog programa Ujedinjenih nacija. Prema ovoj listi svijet izgleda mnogo drugačije od onoga što su UN pokušale da izgrade. Danas, glad ugrožava skoro milijardu ljudi, samo u Somaliji 300.000 ljudi umire od gladi, prema podacima FAO (*Food and Agriculture Organisation*), i još milion zavisi od humanitarne pomoći da bi preživjeli. Dvadeset zemalja u južnoj Africi i Rog Afrike primaju humanitarnu pomoć i suša zasigurno nije jedina odgovorna za ovu tešku situaciju. Građanski ratovi su uvećali efekte razornih promjena u pojedinim regionima. Polovina najsiromašnijih stanovnika svijeta živi, prema podacima Svjetske banke, u ekološki krhkim ruralnim područjima. U zemljama Anda i Himalaja poljoprivrednici uništavaju šume u podnožju planina povećavajući erozije zemljišta i opasnost od lavina, u subsaharskoj oblasti zemlju obrađuju do njenog potpunog iskorištenja, a uzgoj i potražnja za drvima za ogrev ubrzavaju deforestaciju. Dezertifikacije i erozija tla su najvidljivije i najuznemiravajuće manifestacije degradacije pojačane rastom populacije i širenjem agrobiznisa.

Rast stanovništva primorava brojne porodice da uništavaju šume radi stvaranja poljoprivrednog zemljišta čime se ne poštuju vrijeme biološkog oporavka već iskorištenog zemljišta. Modeli razvoja poljoprivrede uvezeni sa sjevera favorizovali su izvozno orijentisane usjeve na račun hrane i usjeva potrebnih za lokalno stanovništvo širom svijeta. Širenje intenzivne tropske poljoprivrede i koncesija za eksploataciju drveta i minerala su obavezan izbor za većinu zaduženih zemalja, jer samo na taj način mogu privući čvrste valute za vlastite razvojne i socijalne programe.

Komercijalna poljoprivreda zagađuje zemljišta uz intenzivnu upotrebu pesticida i herbicida, uzrokujući protjerivanje seljaka u područja sa nižom stopom produktivnosti ili manje dostupna područja. Siromaštvo

¹⁴³ Ersiliagrazia Spatafora, Raffaele Cadin, Crisitiana Carletti, Sviluppo e diritti umani nella cooperazione internazionale: Lezioni sulla cooperazione internazionale per lo sviluppo umano, G. Giappichelli Editore 2000.

povećava degradaciju životne sredine, što još više osiromašuje stanovništvo. Žene, koje proizvode 50% domaće prehrambene robe, su najugroženije u narušenim ruralnim područjima. U zemljama sa malim prihodima, voda je glavni izvor bolesti i mortaliteta: više od jedne milijarde ljudi godišnje pati od bolesti prenošenih vodom, a trideset miliona ljudi umre svake godine zbog dijareje, kolere, tifusa, malarije.

Imajući u vidu ovu cjelokupnu situaciju, zajedno sa novim trendovima, fenomen globalizacije i mnoge druge elemente, lako je razumjeti zašto su aktivnosti UN-a do sada predstavljale više neuspjeha nego uspjeha. Očigledno je da ne postoji čarobna formula koja bi riješila ove probleme odjednom, nego da su potrebne konkretne inicijative da bi se unaprijedila agenda održivog razvoja, mnogo više nego već viđeni forum gdje se odlučuje ili pregovara o novom skupu principa. U cilju fokusiranja napora na ostvarive rezultate, aktivnosti UN-a u budućnosti treba da imaju veći uticaj na terenu u smislu uticaja na vlasti i autoritete, a mi moramo imati više povjerenja u njihovu viziju te budućnosti.

Literatura

1. Antonio Raimondi, Gianluca Antonelli, *Manuale di Cooperazione allo sviluppo: Linee evolutive, spunti problematici, prospettive*, SEI 2001.
2. Aventino Frau, *Il Diritto della cooperazione internazionale allo sviluppo*, CEDAM 2005.
3. Benedetto Conforti, *Le Nazioni Unite*, CEDAM 2005.
4. Ersiliagrazia Spatafora, Raffaele Cadin, Crisitiana Carletti, *Sviluppo e diritti umani nella cooperazione internazionale: Lezioni sulla cooperazione internazionale per lo sviluppo umano*, G. Giappichelli Editore 2000.

Internet

<http://www.utopie.it>

http://www.utopie.it/sviluppo_umano.htm

<http://www.undp.org>

<http://www.comune.siena.it/main.asp?id=2553>

<http://www.comune.siena.it/main.asp?id=2550>

<http://www.unhabitat.org/categories.asp?catid=129>